

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Uzm. Mehmet DERİ¹

KANUNİ DEVRİ OSMANLI-İRAN MÜNASEBETLERİ (1520-1566)

Prof. Dr. Remzi KILIÇ

(İstanbul: IQ Kùltür Sanat Yayınları, 2006, 496 sayfa, ISBN: 9799752550574)

**OTTOMAN-IRANIAN RELATIONS IN THE PERIOD OF SULTAN SULEIMAN
(1520-1566)**

Prof. Dr. Remzi KILIC

(İstanbul: IQ Culture-Art Publications, 2006, 496 pages, ISBN: 9799752550574)

ÖZET

Osmanlı-İran İlişkileri üzerine yapılan nitelikli ve akademik çalışmaların sayısı son yıllarda giderek artmaktadır. Bu çalışmalardan biri de Prof. Dr. Remzi Kılıç'ın kaleme almış olduğu “*Kanuni Devri Osmanlı-İran Mùnasebetleri (1520-1566)*” başlıklı çalışmasıdır.

Osmanlı-İran mùnasebetlerini açıklayan birtakım eserler verilmiş, genel tarih kaynakları içinde bilgiler aktarılmış ve bazı önemli araştırmalar da yapılmıştır. Hatta bazı İranlı araştırmacılar, Farsça kaynaklara dayanarak Osmanlı-İran mùnasebetlerinin belli dönemlerini tetkik etmişlerdir. Ancak Kanuni Sultan Süleyman Devri Osmanlı-İran mùnasebetlerini etraflıca ele alan ve akademik kaynaklara dayanarak yapılan bir araştırmanın olmadığı gerçeği, yazarı bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir. Bu çalışma ile Kanunî dönemindeki Osmanlı-İran Mùnasebetleri (1520-1566) akademik bir perspektiften ele alınmıştır.

Çalışmada, Safevî Hanedanlığı'nın ortaya çıkışından itibaren, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde, Osmanlıların cephesinde meydana gelen gelişmeler, savaşlar, yapılan barış antlaşmaları, diplomatik temaslar ve mektuplaşmalar ele alınmıştır. Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasındaki mücadeleden siyasî hâkimiyet kaygısı, zaman zaman dinî-mezhebî değerlerin her iki devlet için de farklı kullanılmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kanuni Sultan Süleyman, Osmanlı Devleti, Safevî Devleti, Siyasî Mücadele, Sefer.

¹ Editör-Yazar, ORCID: 0000-0002-2287-9330, mehmet.deri@gmail.com

ABSTRACT

The number of qualified and academic studies on Ottoman-Iranian Relations has been increasing in recent years. One of these studies is Prof. Dr. Remzi Kılıç's work titled "Ottoman-Iranian Relations in the Kanuni Era (1520-1566)".

Some works were written explaining the Ottoman-Iranian relations, information was given in general historical sources and some important researches were also made. In fact, some Iranian researchers have examined certain periods of Ottoman-Iranian relations based on Persian sources. However, the fact that there was no research based on academic sources that dealt with the Ottoman-Iranian relations in the Period of Suleiman the Magnificent prompted the author to make this study. With this study, Ottoman-Iranian Relations (1520-1566) in the Kanuni period is discussed from an academic perspective.

In the study, from the emergence of the Safavid Dynasty, during the reigns of Bayezid II, Yavuz Sultan Selim and Suleiman the Magnificent developments in the Ottoman front, wars, peace treaties, diplomatic contacts and correspondence are discussed. The concern for political dominance in the struggle between the Ottoman Empire and the Safavid Empire caused the religious-sectarian values to be used differently for both states from time to time.

Keywords: Kanuni Sultan Suleiman the Magnificent, Ottoman Empire, Safavid State, Political Struggle, Campaign.

Avrupalıların "Muhteşem Süleyman" diye tanıdığı, Kanuni Sultan Süleyman'ın on üç defa Sefer-i Hümâyun'a çıktığı ve bunlardan üç tanesini İran Safevî Devleti üzerine yaptığı bilinmektedir. Gerek Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi (1514), gerekse Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn seferi (1533-1535), başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, Osmanlı Devleti ile Şii-Safevî Devleti'nin hâkimiyet ve nüfuz mücadelesinin bir neticesidir denilebilir.

XVI. asır Osmanlı Devleti'nin gerek doğuda gerekse batıda büyük bir siyasî hareketlilik yaşadığı dönemdir. Kanuni Sultan Süleyman'ın uzun süren saltanatı (1520-1566) boyunca Osmanlı-İran mücadelesi devamlı bir suretle sürüp gitmiştir. Bu mücadelenin esasını Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti'nin, Doğu Anadolu, Azerbaycan, Gürcistan, Şirvan, Kuzey Irak ve Irak-ı Arap toprakları üzerinde hâkimiyet kurmak istemeleri teşkil etmektedir. Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı Devleti Safevîlere karşı çok ciddi tedbirler almıştır. Kanuni, İran'a düzenlediği her üç seferde de babası Yavuz Sultan Selim gibi çok ciddi girişimlerde bulunmuş ve Şii-Safevî tehlikesine karşı Anadolu'da kalıcı tedbirler almıştır. Bugünkü Anadolu'nun birlik ve bütünlüğü Kanunî döneminde XVI. asırda sağlanmıştır. Osmanlı Devleti, Kanunî Sultan Süleyman Devrinde ihtişamlı ve kudretli bir devlet olmuştur.

Osmanlı- Safevî çatışması şüphesiz sırf dinî-mezhebî değildi. Her iki devlet de sahip oldukları siyasî ve stratejik maslahatlarını kullanarak, İslam âlemi üzerinde nüfuz kurmak istiyorlardı. Mezhep çabası her iki devlet için de muharrik bir kuvvet rolünde olmuş, çok önemli siyasî ve askerî sonuçlar doğurmuştur. Hakikatte bu tarihî mücadele, stratejik ve jeopolitik zorunlulukların tabîî bir sonucudur.

Kanuni, Safevî Devleti üzerine üç sefer düzenlemiştir. Bunlar; 1-İrakeyn Seferi (1533-1535), 2-İkinci İran (Tebriz) Seferi (1548-1549), 3-Üçüncü İran (Nahçıvan) Seferi (1553-1555).

Bu seferlerin amaçlarını ise şu şekilde sıralayabiliriz: Safevî-Şii tehlikesini bertaraf etmek, Doğu Anadolu'nun Osmanlı'nın ayrılmaz toprağı olduğunu ispatlamak, Yakın-Şark'ta, siyasî-dinî-mezhebî birliği sağlamak, Anadolu, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'daki konargöçer Türkmenleri kontrol altına alıp Osmanlı'ya tâbi olmasını sağlamak, komşu devletlerde Sünniliği canlandırarak siyasî ve dinî açıdan bir ağırlık oluşturmak, Şirvanşahlar'ın bağımsızlığını tekrar sağlamak, İran nüfuzunu kıırarak Basra Körfezi'ne inip, Hint Okyanusu siyasetine devam etmektir.

İncelediğimiz eser; giriş, altı bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Girişte (s.23-58) Safevî Devleti'nin kuruluşu ve II. Bayezid (1481-1512) devri Osmanlı-İran münasebetleri konusuna değinilmiş,

Birinci Bölümde (s. 59-122); "*Yavuz Sultan Selim Devri (1512-1520) Osmanlı-Safevî Münasebetleri*" başlığı ile Yavuz Sultan Selim'in İran seferi hazırlıkları, Yavuz'un, Safevî hükümdarı Şah İsmail'e karşı 23 Ağustos 1514'te kazandığı Çaldıran Zaferi, Tebriz'in fethi (6 Eylül 1514), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Osmanlı topraklarına ilhakı gibi konular incelenmiştir.

İkinci Bölümde (s.123-164); "*Kanuni, Sultan Süleyman Devri (1520-1566) Osmanlı-Safevî Münasebetleri/İrakeyn Seferi Öncesi Gelişmeler*" başlığı altında İrakeyn Seferi öncesi yaşanan hadiseler ele alınmıştır. Şah İsmail'in tahta çıkan Kanuni'yi tebrik etmesi, Kanuni'nin Şah İsmail'e gönderdiği mektup, Şah İsmail'in ölümü ve oğlu Şah Tahmasb'ın tahta geçişi (1524), Bitlis Hâkimi Şeref Han'ın İran'a iltica etmesi ve Azerbaycan Hâkimi Tekelü Ulama Han'ın Osmanlı Devleti'ne sığınması gibi konular bu bölümde incelenen başlıca konulardır.

Üçüncü Bölüm (s.165-242); "*Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi (1533-1535)*" başlığını taşımaktadır. Bu sefer Kanuni'nin Safevîler üzerine düzenlediği ilk seferdir. Kanuni'nin bu seferi, Osmanlı ordusunun hem Irak-ı Acem, hem de Irak-ı Arap'a girmesi dolayısıyla Osmanlı kaynaklarında "İrakeyn Seferi" olarak zikredilmektedir. İki Irak mânâsına gelen İrakeyn bölgesini Musul, Bağdat ve Basra taraflarını kapsayan Irak-ı Arap ile; Hemedan ve Kirmanşah gibi İran dâhilinde olan Irak-ı Acem oluşturur. Bu sefer, Şii-Safevî tehlikesinin bertaraf edilmesi açısından olduğu gibi hem Suriye'nin ve Mısır'ın güvenliği açısından hem de Basra Körfezi'nin alınması ile donanma faaliyetlerinin gelişmesi ve ticaret yollarına hâkimiyet açısından da önem arz ediyordu.

Safevî Devleti'ne sefer hazırlıkları, Kanuni'nin İstanbul'dan hareket etmesi ve Veziriazam İbrahim Paşa'yı öncü kuvvet olarak göndermesi, Kanuni'nin Tebriz yakınlarında bulunan Ucan Yaylası'nda Veziriazam İbrahim Paşa ile buluşması, Kanuni'nin Bağdat'ı fethi (28 Kasım 1534), Bağdat'ta İmam-ı Âzam Ebû Hanife'nin kabrini buldurup buraya bir türbe ve cami yaptırması, yine Abdülkadir Geylanî'nin türbesini tamir ettirip yanı başına bir cami, etrafına da imaret, medrese ve tekke inşa ettirmesi, İmam Musa Kâzım'ın türbesini tamir ettirmesi,² Kanuni'nin Bitlis-Diyarbakır-Halep- Antakya-Gülek Boğazı ve Konya güzergâhını izleyerek 8 Ocak 1536'da İstanbul'a dönmesi gibi konular ele alınmıştır.

Dördüncü Bölüm (s.243-290); “*İkinci İran Seferi*” başlığını taşımakta olup Kanuni'nin bu seferi yapmasındaki temel etken, Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın İstanbul'a gelerek Kanuni'ye sığınmasıdır. Buna göre, şah olma davasına kapılan Şirvan Valisi Elkas Mirza, kardeşi Şah Tahmasb'a başkaldırmış ve kendisinin İran şahı olması için Kanuni'den yardım istemiştir. Ayrıca Şah Tahmasb'ın, Kanuni'nin Orta Avrupa'da seferde bulunmasını fırsat bilerek, Anadolu'daki ve Azerbaycan bölgesindeki Kızılbaş Türkmenler arasında Şii propagandaları yapmaya devam etmesi, bazı Özbek hanlarının Safevîlere karşı Kanuni'den yardım istemeleri gibi nedenlerle de bu sefer yapılmıştır.

Kanuni'nin bu sefer için İstanbul'dan hareket etmesi, Van Kalesi'nin fethi (24 Ağustos 1548), Safevîlerin Kars Kalesindeki halkı katletmeleri, Şah Tahmasb ve askerlerinin Adilcevaz, Erciş, Ahlat ve Muş yörelerini harap etmesi, halkı katledip mallarını yağmalaması, Kanuni'nin kışı Halep'te geçirmesi, Kanuni'nin Vezir Ahmed Paşa'yı Gürcistan seferine göndermesi³ ve Ahmed Paşa'nın Gürcistan'da birçok kaleyi ele geçirmesi gibi başlıca konulara bu bölümde değinilmiştir.

Beşinci Bölümde (s.291-366); “*Üçüncü İran (Nahçıvan) Seferi*” başlığı ile bu seferin nedeninin Şah Tahmasb'ın Osmanlı ordusunun dönüşünün ardından, Doğu Anadolu ve İran coğrafyasında aynı saldırgan ve tahripkâr faaliyetlerine devam etmesi olduğu belirtilmiştir. Bu minvalde, Osmanlı ordusunun İkinci İran (Tebriz) Seferinden sonra bölgeden ayrılmasıyla birlikte, Şah Tahmasb önce Erciş Kalesi'ne, ardından da Adilcevaz ve Ahlat kalelerine taarruz etmiştir (Ağustos-Eylül 1552).

Kanuni'nin bu sefer için İstanbul'dan hareket etmesi, Kanuni'nin Halep'ten İran üzerine sefere çıkması, Kanuni'nin Nahçıvan, Revan ve Karabağ'a girmesi, Safevîlerle yapılan Amasya Barış Antlaşması (1555)⁴ bu bölümde ele alınan başlıca konulardır.

² Kanuni'nin bu faaliyetleri, Bağdat'taki Sünnîleri ve Şîîleri memnun etmiştir. Bu nedenle kendisine “Nâzım-ı Nizami'l-Meşhedeyn / İki Şehitliğin (Hz. Ali ile Hz. Hüseyi) Türbelerini Düzene Koyan” ve “Zair-i İmâmi'l-A'zam / İmâm-ı Azam (Hz. Ebû Hanife) türbesini ziyaret eden” lâkabı da verilmiştir.

³ Kanuni'nin Gürcistan'a sefer düzenlemesinin sebepleri arasında şunlar gösterilebilir: Gürcülerin sık sık isyan etmesi, sosyal ve ekonomik yönden halka zulmetmeleri, kimi zaman Osmanlı'ya kimi zaman da Safevîlere itaat etmeleri, Erzurum Beylerbeyi Musa Paşa'nın Gürcüler ile yaptığı mücadelede şehit düşmesi (1543).

⁴ Antlaşmaya göre Tebriz dâhil Azerbaycan'ın bir bölümü, Irak ve Doğu Anadolu Osmanlı Devleti'nin olacaktır. Ayrıca İran topraklarında ilk Üç Halife'nin (radıyallâhüanhümeccain) ve Hz. Aişe'nin (r. anha) lânetlenmesinin (Teberrâilik) yasaklanması; karşı taraftan bir saldırı söz konusu olmadıkça, Osmanlı beylerinin İran topraklarına karşı taarruzda bulunmayacakları, kutsal yerleri ziyaret etmek isteyen İranlı hacıların güvenli bir şekilde Osmanlı topraklarından geçmeleri sağlanacaktı.

Altıncı Bölüm (s. 367-410); “*Şehzade Bayezid ve Şehzade Selim Öncesi Osmanlı-Safevî Münasebetlerine Bakış*” başlığı altında Kanuni’nin oğulları Şehzade Bayezid ve Şehzade Selim arasındaki taht mücadeleleri ve iki şehzadenin Konya Ovası’nda savaşıması (30 Mayıs 1559), savaşı Şehzade Selim (II. Sarı Selim)’in kazanması, Şehzade Bayezid’in ise Safevî Devleti’ne sığınması, Şehzade Bayezid’in iadesi için İran’la yapılan diplomatik müzakereler, Şehzade Bayezid’in iadesi ve dört oğluyla birlikte öldürülmesi (1561), Kanuni’nin vefatı (1566) bu bölümde araştırılan konulardır.

Sonuç (s. 411-423) kısmında ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılarak çalışmaya son verilmiştir.

Netice itibariyle söylemek gerekirse “*Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*” başlıklı bu çalışma; Başbakanlık Osmanlı Araştırmaları ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv belgeleri başta olmak üzere Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âli Osman*; Matrakçı Nasuh, *Târih-i Âl-i Osman*, *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irâkeyn*; Feridun Bey, *Münşeatü’s-Selâtin*, Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü’l-Âhbâr*; Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü’t-Tevarih*; Solakzâde Mehmed Hemdemî, *Solakzâde Tarihi*, Celalzâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü’l-Memâlik fî Derecâti’l-Mesâlik*; Peçevî İbrahim Efendi, *Târih-i Peçevî*; Nişancı Mehmed Paşa, *Târîh-i Nişancı*; Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahâifu’l-Ahbâr fî Vekâiyü’l-A’sâr*; Karaçelebizâde Abdülaziz, *Süleymanâme*; Bostân Çelebi (Ferdî), *Süleymannâme* gibi ilk elden eserlerin olduğu zengin bir akademik literatür kullanılarak hazırlanmış olması, konuların bütüncül ve sistematik bir şekilde ele alınması, alanında bir ilk olması, yazarının konuya olan hakimiyeti ve özgün değerlendirmeleri, ekler, grafikler ve tablolarla görsel açıdan zenginleştirilmesi, kendi alanında daha sonra yapılacak akademik araştırmalar için ciddi bir literatür katkısı sunması nedeniyle konuya ilgi duyan akademisyenler, araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı özelliği taşımaktadır.